

Марчук Макар Петрович – науковий співробітник Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України

До питання протидії фіктивному підприємництву в Україні

У статті розкриваються причини виникнення фіктивного підприємництва, його вплив на економіку та суспільство України, досліджуються проблеми боротьби з ним і наводяться пропозиції щодо шляхів протидії такому явищу.

Ключові слова: фіктивне підприємництво, протиправна господарська діяльність, тінізація економіки, попередження фіктивного підприємництва, конвертаційні центри, протидія фіктивному підприємництву.

Постановка проблеми. Практично весь період розвитку вітчизняної економіки супроводжується проявом багатьох негативних явищ, у числі яких тінізація економіки, криміналізація фінансово-економічної сфери суспільних відносин, зростання обсягів протиправної господарської діяльності (як забороненої взагалі, так і здійснюваної з порушенням порядку, встановленого законодавством).

У структурі злочинності в господарській сфері на особливу увагу заслуговує вивчення проявів фіктивного підприємництва (псевдо підприємництва), яке набуло сьогодні масового поширення. Воно негативно впливає на створення конкурентоспроможного бізнесу і, беручи до уваги масштабність цього негативного явища, веде до підриву економічної системи держави. Зазначене правопорушення відрізняється великою латентністю й виявлені факти протиправної діяльності є тільки видимою, і не завжди більшою його частиною. На думку провідних аналітиків, кількість викритих злочинів у сфері оподаткування із залученням так званих “фіктивних” підприємств (створених з метою прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона) становить не більше 5 % від скоєних злочинних діянь [1, с. 12–13], що й зумовлює актуальність вивчення шляхів протидії цьому явищу.

© М. П. Марчук, 2013

Стан дослідження. Проблеми, пов'язані з масовим поширенням фіктивного підприємництва, його негативним впливом на економіку держави неодноразово піднімалися в науковій, публіцистичній літературі та засобах масової інформації. Однак, комплексні дослідження, присвячені попередженню фіктивного підприємництва, вдосконаленню законодавства, що унеможливує вчинення відповідних дій, та висвітленню шляхів протидії цьому правопорушенню практично відсутні.

У рамках вивчення проблем боротьби зі злочинністю в підприємницькій галузі окремі аспекти застосування кримінальної відповідальності за такі протиправні діяння розглядали В. П. Вишневський, А. І. Долгова, Л. М. Дудник, В. О. Глушков, В. Є. Емінов, М. Й. Коржанський, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнецова, М. Г. Лапуста, К. І. Лисков, П. П. Михайленко, А. Й. Міллер, Н. Л. Недодаєва, О. І. Рапог, В. М. Смітєнко, Є. Л. Стрельцов, Л. Г. Шаршукова, П. С. Яні та ін. Решта поставлених нами питань, пов'язаних з активним розвитком фіктивного підприємництва, практично залишилися поза увагою цих учених.

Метою статті є висвітлення стану фіктивного підприємництва в Україні та світі, його впливу на розвиток економіки нашої держави, окреслення проблемних моментів у боротьбі з ним і висловлення пропозицій щодо вжиття заходів, спрямованих на попередження та ліквідацію цього явища.

Для досягнення поставленої мети необхідно розробити науково-обґрунтовані положення і рекомендації щодо вдосконалення шляхів виявлення та протидії фіктивному підприємству з урахуванням нових вимог, поставлених перед юридичною наукою в умовах реформи економічної системи та законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Перехід на нові форми господарювання, поряд із позитивними змінами в економіці, викликав появу факторів, що створюють умови для вчинення різноманітних злочинів у фінансовому секторі, які вчиняються з використанням різновидів “фіктивних” підприємств.

Такому поширенню сприяла втрата на перехідному етапі державою контрольних функцій в економіці, невдале і непослідовне проведення економічних реформ, зокрема в роздержавленні власності, недосконале створення умов і різних стартових позицій суб'єктів господарювання для заняття підприємницькою діяльністю та ін. [2, с. 393–394].

Усі вищеописані аспекти сприяли активізації організованих злочинних угруповань, які, проникаючи в різні сфери та галузі економіки держави, використовують “фіктивні” підприємства як засіб для вчинення інших тяжких злочинів. Вони організують, планують і розробляють злочинні схеми товарно-грошових і фінансових псевдооперацій

з метою заволодіння товарно-матеріальними і грошовими цінностями фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності [3].

Роль підставних (“фіктивних”) фірм, які умовно також називають “анонімні комерційні структури” чи “фірми-прокладки”, в скоєнні економічних злочинів дуже висока. За визначенням експертів, у різних схемах, навіть примітивних, спрямованих на приховування об’єктів оподаткування, прибутку, податку на додану вартість, інших податкових злочинів, і в сфері нецільового використання бюджетних коштів кримінальний елемент взагалі не може обходитися без таких суб’єктів підприємницької діяльності. Форми використання “фіктивних” фірм у різних схемах, у тому числі фінансових, украй різноманітні, проте їхньою загальною характерною особливістю є те, що на них обриваються ланцюжки господарських і фінансових відносин між реально діючими підприємствами, банками, страховими організаціями, експортерами та імпортерами, підприємствами торгівлі, у тому числі, при взаєморозрахунках за товари [1, с. 81–82].

Викладені обставини свідчать про тісний взаємозв’язок фіктивного підприємництва з іншими видами злочинних діянь і складність боротьби з ним. Зазначене правопорушення тісно пов’язане із заниженням податкових зобов’язань, повним виключенням сплати податків, відмиванням коштів. Механізм його вчинення був запозичений із податкових систем інших держав і досить широко застосовується у злочинних фінансових схемах в Україні. При цьому існують національні особливості, зумовлені проблемами фіскальної політики держави, труднощами процедури державної реєстрації суб’єктів господарської діяльності, особливим статусом банківської таємниці.

В Україні “фіктивні” підприємства зазвичай створюються групами осіб, що тісно пов’язані з фінансовими установами. Зокрема, оцінка криміногенної ситуації в нашій державі дає підстави стверджувати, що триває процес зрощування організованих злочинних угруповань, які створюють “фіктивні” суб’єкти підприємницької діяльності, з посадовими особами банківських установ, тобто створення елементів фінансової олігархії, основним видом діяльності яких є надання послуг щодо відмивання коштів, одержаних злочинним шляхом та ухиляння від оподаткування [4, с. 60]. При цьому рахунки таких підприємств найчастіше відкриваються саме у підконтрольних банківських установах, де можливо повністю контролювати грошові потоки, які проходять через так звані “транзитні” фірми. Грошові потоки виводяться за кордон, переходять у тінь, а потім легалізуються через протиправні фінансові операції, що у значній мірі є загрозою економічній безпеці держави [5].

Також, варто зазначити, що окремі посадові особи реальних суб'єктів підприємництва свідомо контактують із “фіктивними” підприємствами, при цьому не тільки знають про їх фіктивність, а й самі шукають їх та ідуть на різні правопорушення з метою ухилитися від оподаткування, щоб отримати неконтрольований прибуток. Таким чином, вони виявляються не тільки втягнутими у злочинну діяльність, але й самі стають організаторами, пособниками чи співвиконавцями злочинів. Означена ситуація сприяє значній латентності фіктивного підприємництва та інших злочинів, які вчиняються з використанням “фіктивних” підприємств [6, с. 216].

Засоби масової інформації та аналітики стверджують, що цей вид протиправної господарської діяльності в Україні набув масового характеру і становить загрозу для української економіки, підриваючи її фінансову та податкову системи [7, с. 49]. Суспільна небезпека фіктивного підприємництва полягає в заподіянні майнової шкоди не тільки юридичним і фізичним особам, а й державі, що виражається в розширенні масштабів недобросовісної конкуренції, незаконній конвертації безготівкових коштів у готівку, сприянні легалізації (відмиванню) коштів, здобутих злочинним шляхом, приховуванні фактів заняття забороненими видами діяльності, створенні передумов для ухилення від оподаткування і для досягнення інших протиправних цілей [8, с. 196].

Вищеописані фактори призвели до масової тінізації економіки. Зокрема, її рівень в Україні за методом “витрати населення – роздрібний товарообіг” у 2012 році становив 45 % валового внутрішнього продукту [9]. До прикладу, за даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, рівень тіньового сектору економіки України за підсумками II кварталу 2009 року був значно нижчим – 36 % від офіційного валового внутрішнього продукту [10].

Як бачимо, негативні процеси в економічній сфері нашої держави тісно пов'язані з існуванням фіктивного підприємництва.

Що стосується кількості діянь, пов'язаних із створенням або придбанням суб'єктів підприємницької діяльності (юридичних осіб) з метою прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона, то лише підрозділами Державної служби по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ України за 10 місяців 2013 р. виявлено 199 таких порушень, з них – досудове розслідування закінчено у 71 справі. Із цього переліку 59 справ направлено до суду з обвинувальним висновком, ще 116 – закрито за п.п. 1, 2 частини 1 статті 284 Кримінального процесуального кодексу України (відсутність події кримінального правопорушення; відсутність в діянні складу правопорушення) [11; 12; 13].

З 1 січня по 31 жовтня 2013 р. органами внутрішніх справ було виявлено 682 “фіктивні” фірми, припинено діяльність 42 конвертаційних центрів, викрито 218 тіншових фінансових схем, в яких задіяно “фіктивні” фірми та конвертаційні центри. Діяльність таких суб’єктів нанесла значну шкоду державі, адже кількість виявлених фактів незаконного перерахування бюджетних коштів на рахунок підприємств з ознаками фіктивності протягом перших 10 місяців 2013 р. становила 99 випадків, що завдало збитку на 156 млн 491 тис. грн [14].

Детальне вивчення статистичних даних стосовно роботи з викриття фіктивного підприємництва свідчить про те, що в більшості регіонів переважає формальний підхід до її організації. В основному зазначена діяльність зводиться до штучного нарощування вказаного показника з метою покращення статистичної звітності. На жаль, ефективних заходів щодо визнання недійсними реєстраційних документів викритої “фіктивної” фірми, отримання судового вироку за фактом фіктивного підприємництва та руху коштів на її рахунках з подальшим відпрацюванням реальних платників-клієнтів у більшості випадків не проводиться [1, с. 24]. Саме тому, в якості основних причин такої кількості порушень вчені називають: 1) неефективність кримінально-правової охорони відносин у сфері господарської діяльності; 2) недосконалість правової процедури визнання суб’єкта господарювання “фіктивним”; 3) незадовільне правове регулювання відносин, що складаються в процесі примусової ліквідації суб’єктів господарювання за порушення правил здійснення господарської діяльності [15, с. 1].

Аналіз судової практики свідчить про те, що до кримінальної відповідальності притягаються лише виконавці, тоді як організатори таких структур уникають відповідальності через те, що формально непричетні до їх діяльності. Більше того, у разі припинення суб’єкта господарювання, діяльність якого містить ознаки фіктивності, страждають і легально працюючі суб’єкти підприємницької діяльності, які користуються їхніми послугами. У разі визнання судом недійсними господарських зобов’язань “фіктивного” суб’єкта господарювання всі адміністративно-господарські санкції накладаються на його контрагента. Крім того, підприємці, які звернулися до “фіктивних” комерційних структур, можуть бути притягнені до адміністративної та кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків і зборів (обов’язкових платежів), а якщо вони обіймають на підприємствах посади, пов’язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов’язків, – і до кримінальної відповідальності за злочини у сфері службової діяльності [16].

Вважаємо, що, в першу чергу, необхідним з боку правоохоронних та інших контролюючих органів у цій сфері відносин є застосування превентивних заходів стосовно поширення фіктивного підприємництва.

Одним із кроків, спрямованих на попередження появи у господарському обігу України несумлінних суб'єктів господарювання, так званих “фірм-одноденок”, є з'ясування реального існування осіб, що виступають засновниками підприємства та перевірка відомостей в засновницьких документах суб'єкта господарювання. Крім того, необхідно здійснювати систематичну перевірку таких обставин:

- сплати цими суб'єктами податків, зборів (обов'язкових платежів) до бюджету;
- наявності з їхнього боку порушень бухгалтерського обліку та податкової звітності;
- надходження значних коштів на рахунки таких фірм;
- здійснення діяльності, не передбаченої статутними документами, та ін. [17, с. 49–50].

Встановлення хоча б однієї з цих ознак є приводом для здійснення подальших перевірок такого суб'єкта.

Як показав аналіз практичної діяльності підрозділів органів внутрішніх справ, які здійснюють протидію фіктивному підприємництву, велика роль на цьому етапі роботи відводиться застосуванню методу економіко-правового аналізу діяльності суб'єктів господарювання, ефективному використанню методів, засобів і сил оперативно-розшукової діяльності, інформаційно-пошукових систем державних і правоохоронних органів та взаємодії між ними [6, с. 218]. У зв'язку з цим, доцільним вважається запозичення міжнародного досвіду щодо створення міжвідомчих інформаційних баз із легалізації відмивання коштів, здобутих злочинним шляхом [18, с. 133]. На нашу думку, важливо об'єднати інформаційні системи різних відомств із впровадженням єдиних інформаційних технологій в один автоматизований інформаційний банк даних. Тут сконцентрувались би дані про реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності та їх засновників як платників податків, господарські й фінансові операції та інша необхідна для правоохоронних органів інформація, що сприяла б викриттю економічних злочинів. Крім того, в такому банку даних доцільно розміщувати відомості щодо 1) адрес масової реєстрації суб'єктів господарювання (від 10 і більше організацій за однією адресою); 2) осіб, які масово подають інформацію для державної реєстрації за дорученням (від 10 і більше організацій, зареєстрованих за дорученням); 3) засновників/керівників, які є такими у ряді вже створених юридичних осіб [1, с. 84–85]. Виявлення зазначених фактів також має бути сигналом для правоохоронних органів розпочати перевірку суб'єкта господарювання.

Подальша зміна законодавства щодо порядку реєстрації комерційних фірм і приватних підприємств з метою припинення діяльності так званих “фірм-одноденок” має бути серед основних напрямів

і заходів діяльності держави із стабілізації податкової сфери й оптимізації економічної безпеки, що дозволить уникнути реєстрації фірм на підставних осіб, за неіснуючими адресами, загубленими паспортами й документами громадян, що померли [19, с. 24].

Однак сьогодні на практиці виявити “фіктивні” підприємства в більшості випадків можливо лише тільки на стадії безпосереднього здійснення реальних протиправних дій (не повернення кредитів, відсутність бухгалтерського обліку та фінансової звітності, протиправний трансферт грошових коштів тощо). На стадії державної реєстрації можна лише виявити окремі оперативні ознаки наміру здійснити правопорушення (реєстрація фіктивного підприємства на підставну особу, або особу з “проблемним” соціальним статусом тощо).

На подальших етапах, особливу увагу працівників підрозділів органів внутрішніх справ під час відпрацювання суб’єктів підприємницької діяльності з ознаками фіктивності має бути зосереджено на необхідності в отриманні рішень суду щодо визнання недійсними реєстраційних документів і вироків суду за фактом здійснення фіктивного підприємництва. Крім того, основними критеріями оцінки результатів реалізації матеріалів щодо цих суб’єктів є сума вилучених готівкових коштів під час реалізації матеріалів щодо таких установ, загальна сукупність заблокованих коштів на рахунках підприємців, кількість затриманих і заарештованих осіб – організаторів та учасників, числові показники проведених і легалізованих матеріалів оперативно-технічного забезпечення стосовно осіб – організаторів та учасників, а також результативність відпрацювання легальних платників податків, які користувалися “послугами” конвертаційних центрів [1, с. 21].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, на підставі теоретичного аналізу причин виникнення фіктивного підприємництва та статистичних даних, які свідчать про невпинний ріст цього негативного явища, ми дійшли висновку, що необхідною є зміна законодавства щодо порядку реєстрації комерційних фірм і приватних підприємств, а також здійснення з боку правоохоронних органів цілої низки заходів на різних етапах розслідування таких злочинів. Також доцільним буде застосування превентивних дій з метою недопущення зайняття суб’єктом господарювання видами діяльності, щодо яких є заборона чи прикриття таких дій з боку інших підприємств. Реалізацію таких заходів полегшить створення міжвідомчого інформаційного банку даних, де будуть концентруватись дані про реєстрацію суб’єктів підприємницької діяльності, їх засновників, господарські та фінансові операції тощо.

Подальші дослідження в цій сфері, особливо стосовно скасування державної реєстрації суб’єкта підприємницької діяльності з ознака-

ми фіктивності та притягнення до кримінальної відповідальності за такі правопорушення, залишаються актуальними та можуть стати основою для подальших наукових розробок.

Список використаних джерел

1. Лисенко В. В. Проблеми та перспективи удосконалення протидії діяльності суб'єктів господарювання з ознаками фіктивності : [монографія] / [В. В. Лисенко, В. М. Попович, І. Є. Криницький та ін.]. – К. : Алерта, 2012. – 298 с.
2. Заремба М. О. Фіктивне підприємництво в Україні / М. О. Заремба // Митна справа. – 2013. – № 1 (85). – Ч. 2. – Кн. 1. – С. 390–395.
3. Дудник Л. М. Інформаційні технології і фіктивне підприємництво [Електронний ресурс] / Л. М. Дудник // Проблеми впровадження інформаційних технологій в економіці : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. Інтернет конф. (23 січ.–30 берез. 2012 р.). – Режим доступу : http://nc.nusta.com.ua/Kyrsi%202003/tezi/images_tezi/046.htm.
4. Чуніхіна Л. Новий погляд на фінансовий контроль / Л. Чуніхіна // Право України. – 2005. – № 5. – С. 60–63.
5. Недодаєва Н. Л. Протидія створенню фіктивних підприємств як напрям економічної безпеки держави [Електронний ресурс] / Н. Л. Недодаєва // Вісник Східноукраїнського нац. ун-ту ім. Володимира Даля. – 2011. – № 11 – Режим доступу : <http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/504/36/Nedodaeva.pdf>.
6. Дудник Л. М. Проблема протидії фіктивному підприємництву у фінансовій сфері / Л. М. Дудник // Наук. вісн. Нац. ун-ту ДПС України (економіка, право). – 2009. – № 1 (44). – С. 214–219.
7. Фіктивне підприємництво, шляхи боротьби з ним : [навч. посіб.] / Л. М. Дудник, В. І. Василичук, Ю. В. Опалінський, Д. Г. Мулявка. – Ірпінь : Нац. акад. ДПС України, 2005. – 194 с.
8. Грін О. Роль “фіктивних підприємців” у функціонуванні організаційно-економічного механізму оподаткування підприємницької діяльності громадян в Україні / О. Грін, В. Кміть // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – № 19. – С. 195–199.
9. У 2012 році рівень тіньової економіки становив 45 % ВВП – Прасолов [Електронний ресурс] // Економічна правда. – 2013. – 23 трав. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/news/2013/05/23/376252/>.
10. СМІ: Тенізація української економіки – 36 % от ВВП [Електронний ресурс] // ЛІГА.Новости. – 2009. – 27 жовт. – Режим доступу : <http://news.liga.net/news/economics/467970-smi-tenizatsiya-ukrainskoj-ekonomiki-36-ot-vvp.htm>.
11. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.
12. Звіт про окремі види правопорушень, виявлені підрозділами ДСБЕЗ за 10 міс. 2013 р. : затверджений наказом МВС України 27 груд. 2012 р. № 1204 / Відомчий документ.

Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)

13. Кримінальний процесуальний кодекс від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10. – Ст. 88.

14. Звіт про результати діяльності органів внутрішніх справ за пріоритетними напрямками роботи за 10 міс. 2013 р. : затверджений наказом МВС України від 28 груд. 2012 р. № 1209 / Відомчий документ.

15. Щеглов Д. С. Господарсько-правові засоби попередження фіктивного господарювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 “Господарське право, господарсько-процесуальне право ” / Д. С. Щеглов. – Донецьк, 2010. – 18 с.

16. Андрійшина Н. Бізнес на папері та його правові наслідки : Щодо діяльності фіктивних суб’єктів господарювання [Електронний ресурс] / Наталя Андрійшина // Правовий тиждень. – 2011. – № 44–46. – 16 листоп. – Режим доступу :

<http://www.legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsi=122734>.

17. Дудник Л. М. Адміністративно-правове забезпечення діяльності податкової міліції щодо протидії фіктивному підприємництву : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Леонід Михайлович Дудник. – Ірпінь, 2008. – 209 с.

18. Білоус В. Т. Боротьба з комп’ютерними та економічними злочинами / В. Т. Білоус // Проблеми впровадження інформаційних технологій в економіці та бізнесі : тези доповідей III Міжнар. наук.-практ. конф. (Ірпінь, 16–17 трав. 2002 р.). – Ірпінь : Акад. ДПС України, 2002. – С. 131–133.

19. Чурсина И. А. Влияние теневой экономики на налоговую составляющую экономической безопасности : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. экон. наук : спец. 08.00.05 “Экономика и управление народным хозяйством (экономическая безопасность)” / И. А. Чурсина. – М., 2009. – 26 с.

В статтє раскрываються причини виникнення фіктивного підприємництва, его вплив на економіку и общество України, исследуються проблеми боротьбы с ним и приводятся предложения относительно путей противодействия такому явлению.

The article deals with the causes of a fictitious business, its impact on the economy and society of Ukraine, the problems of combating and suggestions on ways to counter this phenomenon.

Стаття надійшла до редакції журналу 25 листопада 2013 року.